

ПЕЋА ЂАКОВИЋ МИЛОСРЂЕ

I

Одрастао сам у патријархалној породици, интелектуалној, али пре свега – у породици у којој се читало и писало, у којој су постојале четири велике библиотеке, једна у Доброти, друга у Врбасу, трећа у Новом Саду, четврта у Београду; у породици где су се поштовале традиције друге вере и народа, породици која је одисала складношћу и љубављу и породици у којој је православље било и остало дубоко закореењено као стуб породичних моралних и духовних вредности. Док сам се играо у великим просторијама парохијског дома у Дрвенти, редовно посећујући цркве и манастире широм тадашње Југославије са својим родитељима, мирис тамјана је још у детињству очарао моја чула и представљао је нешто као духовну миришљаву брану у том мом сусретању са богом, у страхопоштовању и првим духовним стремљењима и спознаји божанске љубави и милосрђа. Тада, у том раном детињству, ја се први пут срећем са том прекрасном речју – *милосрђе*.

Моји отац и мајка су са изузетно великом љубављу обилазили и богомоље осталих вера и националности, и та нестварно широка палета наших породичних пријатеља је допринела тој тако разноликој, прелепој и шареној гомили људи, где се мени чинило да се сваки месец нешто слави, и спомиње, и обележава.

Интересантан је мој први сусрет са јеврејском културом у дединој кући у Врбасу, која ће касније одиграти у мом животу једну од великих улога и постати једна од тема мог стваралаштва. Деда Илија и бака Смиљка, по професији учитељи, били су после рата декретом смештени у кући старог рабина, поред срушене синагоге у Врбасу. Та суморна кућа са огромним плафонима и једном каљавом пећи, вечито хладна и некако одбојна као стари замак, увек је у мени изазивала nelaгодност и страх и дуго ми је требало да, после мојих честих боравака код баке и деке, заволим ту негостољубиву грађевину пуну духова. Ту, у тој кући, први пут и чујем реч *Холокауст*, отворених уста и очију слушајући и дедине и бакине приче о језивом детињству моје мајке Татјане и њене две сестре, Оливере и Душанке, и њиховом трогодишњем путошћеству и бежанији за време Другог светског рата. Своје детињство су провеле по шумама Папука, бежећи од усташа, где им је дом и склониште месе-

цима био корен старог храста. Сећам се те дедине приче кад су усташе биле толико близу да је морао своју најмању ћерку Душанку, годину и по дана стару, да држи за врат, и ако би случајно кренула да плаче – да је задави голим рукама. Тих прича је било безброј и та моја дечја машта је почела да прави те страшне слике и ситуације у својој глави.

Међутим, још је загонетнија за мене у том узрасту била прича о Јеврејима... том прекрасном, образованом народу који је нестало, одведен, побијен, народу који је оставио тако огроман траг, који никога није дирао, а кога су напросто елиминисали са тих простора. Кад смо се доселили у Нови Сад, било ми је пет и по година, и ту суштински почиње моје велико путовање, које траје до данашњих дана.

Ту ме је историја напросто опчинила, ухватила ме је са својим причама, чињеницама, фактима. Гутао сам књиге, приче, посећивали смо музеје, знао сам сваку слику напамет. Галерија Матице српске је постала мој скривени кутак среће и усхићења. Историја ме је толико фасцинирала јер сам још као дете осећао да нам она може и мора показати бар део пута у будућности. Касније ће се у мом живот показати колико су књиге и догађаји у прошлости стварали либрето за сва моја уметничка стварања и уметничка дела.

Прошлост – она би требало да буде обликована у историјску истину, јер са једне стране, она се може разумети као непроменљива, зато што је сама чињеница да се нешто догодило (или није) – напросто чињеница. Ипак, њихово тумачење, које и твори историјски наратив, веома је подложно променама. То како ћемо разумети поједину историјску чињеницу, јесте питање не само генерацијске него и појединачне одговорности тумача.

II

У мојој основној школи били су две наставнице Јеврејке, једна је била Меланија Сорзербергер, која нам је предавала енглески језик, а друга прекрасна и предобра Мекинда (тако смо је звали, тек касније сам сазнао да се звала Сара), која је била оличење суштинске доброте, нежности, осећајности и љубави. Нико од нас није знао да је она преживела јасеновачки логор смрти. Мало је рећи да смо се међусобно обожавали јер она је већ тада у мени видела тај мој сликарски таленат и ту неутољиву жељу за сликањем и вајањем.

Сећам се као данас – било је то 23. јануара 1976, са целом нашом школом и другим школама у Новом Саду отишли смо на обалу Дунава, на Београдски кеј, где смо имали јавни час, да одамо почаст жртвама Новосадске рације из 1942, када су мађарске фашистичке снаге, по наређењу генерала Хортија, а директном извршењу дивизијског гене-

рала Фекетехалми Цејднера Ференца, извршиле незапамтени покољ над Јеврејима, Србима и Ромима у Новом Саду. Тај јавни час 1968, та страшна зима, огромни Дунав, који ми се чинио као река из најтамнијих кутака пакла и, највише од свега, сузе на Мекиндиним образима, тај бол и израз на њеном лицу (те јануарске ноћи 1942. изгубила је скоро све чланове своје породице) остао је урезан у мом сећању за цео живот. Многи ће се упитати зашто се моменат пијетета одиграо поред Дунава; одговор је једноставан, зато што су 1760 жена, деце и људи живе бацили под лед – живе... Касније нам је наставница Мекинда испричала ту најпотреснију причу: кад је њена комшиница госпођа Естер схватила шта се дешава, почела је да скида своју децу, да буду гола, да би што пре дошла до стања хибернације и умрзла, да не осете моменат дављења и бацања под лед жива.

Тада, тог момента, у мојој глави десило се нешто што ће обележити и ову моју данашњу фазу живота, скоро 50 година касније, као и мог стваралаштва, јер ја сам тај масакр, тај покољ, у својој децјој главици и машти доживео и видео... Нисам тада могао, а не могу ни сада да схватим како људска натура, људска природа, може бити тако стравична, окрутна, ђаволска – нисам тада ни слутио да и мене и моју генерацију чека још много трагичних момената.

После тог јавног часа, више ништа није било исто када бих са родитељима или са школом обилазио споменике жртвама страдања у Другом светском рату. Нажалост, било је на стотине споменика револуције, како су се тада звали: споменик стрељаним ђацима у Крагујевцу, споменици у Краљеву, Шиду, на Козари, на Пагу, у Бањој Луци, Смиљанима, Купресу, на Дрини, десетине јама – сваки од њих сам доживео лично, тешко, дубоко саосећајући са жртвама, и ту се створила у мени та нераскидива и дубока веза са мојим народом и Јеврејима, јер у тим покољима увек су били заједно Срби, Јевреји и, као трећи етникус, где их је било, несретни Роми.

III

Пријемни испит на Академији ликовних уметности у Прагу положио сам 1985. године и ту почиње мој истински пут самоспознаје, дубоке интелектуалне, духовне и професионалне надградње, пут без повратка, пут ка вечности и мојој судбини, за коју тек сад, кад погледам уназад, видим да је била учртана унапред, међу звездама.

У Прагу сам схватио да у човеку живе два дијаметрална осећања, на којима су изграђена и узајамно повезана два његова велика света: осећање пролазности свега и осећање привезаности за живот. У једном атеистичком свету, какав је засигурно тада преовладавао у Чехословач-

кој, у мени се развијала дубока духовност, која је расла сразмерно са мојим образовањем и која је била противтежа моменталној реалности. Прво је осећање пролазности свега, а друго осећање привезаности за живот и стварање. Осећање пролазности нашло је свој корелат у жудњи за вечитим трајањем јер мисао о бесмртности, односно васкрсу рођена је под притиском бола због пролазности ствари. Ту се у мени родила мисао о оживљавању и васкрсу жртава, лепоти тренутка, топлоти тона у цез-клубу *Редута*, у виду уметничког дела, која је напросто утолила моју глад и жеђ мога срца, које се није мирило са површном пролазношћу и нестајањем оног што је људском срцу најдраже. Та моја глад нашла је свој израз у уметничком делу, а уједно и у религиозном сазнању, у којем је мисао о бесмртности, односно преношење тежишта живота на земљи у други поредак ствари тј. на уметничко дело у ма ком медију стварано: фреска, уље на платну, цртеж, графика, музичка композиција итд.

Ту се у мени дешавају и прва истинска питања о праштању, љубави према Богу и, наравно, *милосрђу*, као основи највећег истинског хришћанског почињања... У свем том превирању мојих мисли, студирању једног обимног и великог градива, и схватању колико тога не знам а желим да сазнам, и већ тада присутном сулудом жељом да васкрснем мртве, да покажем људима да смрт није била узалудна, почињем као у неком буновном сну да правим стотине скица и цртежа за свој триптих *Јама*, по чувеној поеми Ивана Горана Ковачића. Триптих односи прву и највећу ликовну награду у тадашњој Чехословачкој, а мени је непуних 23 године! Тај триптих је пропутовао три континента, учествовао на преко 30 групних изложби и био је моје прво велико дело – оно које ће обележити мој развојни пут, а данас се налази у Галерији Матице српске. Моја прва *Јама*, једна од многих, васкрсава те стравичне злочине над Србима у Независној држави Хрватској, где је у преко стотину велелепих, односно динарских *јама* побацано на десетине хиљада Срба – жена, деце и мушкараца, што је најстрашније – живих... Сликао сам то, тада ни не слутећи да ће само седам година касније историја да се понови са свим својим најстрашнијим, најужаснијим духовима прошлости, по трећи пут у једном веку, на истом месту, са истим учесницима... „смејаше се и те кости бог да прости“.

IV

Током свог студирања у Прагу, поред откривања једне величанствене историје – историје уметности, тог огромног завештања човечанству, дела непроцењиве вредности чешког народа, њених царева, краљева, ротунди, готичких и барокних катедрала које у својој велелеп-

ности одузимају дах, као и сликарских готичких мајстора који сваком посматрачу јасно стављају до знања да су то дела светске баштине – упознајем се и са модерном историјом Чехословачке, која је невероватно уско везана са историјом најпре Србије, затим Краљевине Југославије и на крају СФРЈ. Мало људи зна да је малена Србија само дан пред избијање рата са Аустроугарском монархијом доделила држављанство будућем председнику Чехословачке Масарику, заједно са дипломатским пасошем и 50 златних дуката. Управо захваљујући томе, он је избегао хапшење и могао је да избегне из Беча у Швајцарску и настави своју дипломатску борбу за независну државу Чехословачку, која ће после Првог светског рата, 1918. године, постати једна од најразвијенијих земаља на свету, и један од највећих пријатеља будуће земље која ће се звати Југославија. Велико пријатељство Вудроа Вилсона, америчког председника, Михајла Пупина, Масарика и краља Александра даје ветар у леђа пансловенском покрету и Соколском покрету (чији је велики поборник био и мој деда Илија), а чији је најизраженији и најприврженији сликарски представник чувени чешки сецесијски сликар Алфонс Муха, који је на својим монументалним платнима *Словенске епопеје* заувек овековечио један део историје словенских племена у различитим периодима њихове историје. Како то у животу бива, све тече и све се окреће, мој драги пријатељ Мартин у својој збирци има за мене једну од највеличанственијих Мухиних слика, која се, наравно, зове *Милосрђе*, а која је настала као пркос ратовима, болештинама, патњи и која у свом алегоријском представљању нестварне људске патње, носи и божије милосрђе, и опрост од наших грехова... Та слика је и мене инспирисала да почнем да сликам своје *Милосрђе*, свој лични процес праштања, никако заборављања, да стварно васкрснем и опајам четкицом и угљем мртве, да се молим за све, укључујући и крвнике наше: „Опрости им, Боже, јер не знају шта чине“... да људи схвате да је мржња, исто као и љубав, универзална и да не познаје границе... Пада ми на памет – велики Данте.

Данте је алегорички представио вечна страдања негативног дела човечанства, јер је тада алегорија била начин изражавања. То је само на први поглед тачно, али ако завиримо у ту Дантеову алегорију, испитамо јој – да тако кажем – звук чекићем, ослушкујући да ли се тресе, пишти, завија... да ли између ње и стварности постоји шупљина, паралела, својеврстан матрикс, тада можемо да поставимо питање: да ли је то пројекција стварности? *Не*, ви ту имате разголићен цео светски бол! Спољна кора, та стара кожа, отпала је са свега наказног у животу, *скинута је!* Само је језгро остало. Хтео сам да моје око, мој потез четкицом, моја идеја – пробије кроз тамну и густу материју, да отклоним све нечисто, прљаво, лажљиво, чак и неутрално, да нестану и те најгнусније ствари, да вас то моје дело не одбија, него да изазива и доведе до тог најужвишенијег осећања – *сажаљења које нас води ка милосрђу.*

Ко мом Милосрђу, комплетном делу, приђе и приступи као олтару, отворена срца, тај се спустио са мном заједно у дубине људског бола и далеко од тога да се отуд вратио са грчем ужаса и гађења – он ће се вратити прекаљен и чист и срце му, у то сам сигуран, неће бити само орган, мишић који прикупља и разноси крв по телу, него есенција душе и милосрђа.

V

Неколико нестварних трагичних паралела и подударности спајају два народа, чешки и српски, који су и у својим највећим трагедијама заувек спојени.

Британци и Французи су 1938. године Чехословачку довели пред готов чин, јасно дајући до знања да неприхватање споразума са Хитлером Немачком значи препуштање самима себи. Њиме је Чехословачка изгубила 30% своје територије, са готово 34% становништва, 70% челичне индустрије и 70% своје енергетске моћи. Губитком одбрањених граница и утврђења према Немачкој, њена независност више је била номинална него реална. Ипак, у Европи је он прихваћен са олакшањем јер је претња ратом утихнула. Нажалост, већ распарчана и уништена Чехословачка, са марионетском владом у Словачкој бива званично присаједињена 16. марта 1939, два дана након проглашења Републике Словачке, фашистичке државе.

Ипак, један део неустрашивих чехословачких pilota и падобранаца успео је да се пребаци преко Пољске све до Енглеске, где су наставили да се боре за слободу. Ту креће једна од најтрагичнијих и највећих чешких херојских прича током Другог светског рата.

У Лондону је направљен план да се убије најомиљенији Хитлеров генерал, Рајнхард Хајдрих, гаулајтер, односно управник Чешке и Моравске.

Атентат, познат и као операција „Антропоид“, био је је потискиван у заборав у првим годинама комунистичке владавине јер су падобранци који су у њему учествовали били послати са Запада.

Споменик атентаторима – Јану Кубишу и Јозефу Габчику дуго није био постављен, само натпис на православном Храму Светог Ђирила и Методија, у срцу Прага. После атентата уследио је талас репресије, увођење преких судова; погубљено је око 200 сарадника и јатака падобранаца, затим је уследио масовни злочин, одмазда у којој су побијени сви житељи села Лидице, веома слично као у нашем Крагујевцу, само у мањој мери. Најстрашније од свега, побијена је комплетна православна прашка општина, са школом и богословијом, која је тада бројала нешто више од 4300 душа.

Међу страдалима почасно место има владика чешки и моравско-шлески Горазд, који је атентаторима пружио уточиште у православном Храму Ћирила и Методија у Прагу. Био је поглавар цркве чије је званично име гласило: „Чешка православна заједница српске и цариградске јурисдикције у Протекторату Чешке и Моравске“.

Служење свом народу Горазд је у време када је земља била раскомадана и окупирана изједначавао са служењем Богу. Мало је познато да је у Храму Ћирила и Методија скривао низ познатих политичара – противника окупације. Године 1940. писао је Светом синоду СПЦ у Београду да је „коначно, заједно са свим Чесима, чврсто уверен да окупација чешких територија не може трајати дуго“. Колико су нас само коштале наше заблуде и вера у савезнике!

Још једна страшна чешко-српска паралела је спојила наша два народа – то је место и тврђава *Терезин*. Место где је свој живот у ланцима окончачо Гаврило Принцип и место једне светске трагедије неслућених размера, нешто што до тада није виђено по монструозности, лукавости, рутинском планирању ликвидације милиона Јевреја у оквиру такозваног „коначног решења јеврејског питања“. Кад сам први пут обишао Терезин те 1986. године, добио сам страшну мучнину, главобољу и нешто ме је терало на повраћање... То исто ми се десило кад сам посетио Аушвиц и Јасеновац ... Као и некад давно на обали Дунава у Новом Саду, дубоко у мени се нешто покренуло... Тада још нисам знао да ћу направити део своје *Гернике* у пројекту *Милосрђа*.

Рајнхард Хајдрих, тадашњи шеф СС-а за Протекторат Чешка и Моравска, основао је новембру 1941. концентрациони логор у Терезину (нем. *Theresienstadt*). То је заправо био транзитни логор за Јевреје депортиране из Протектората (касније и из других окупираних земаља), одакле су слани у Аушвиц и друге логоре смрти. Кроз њега је прошло око 840 000 Јевреја (тачан број се никад неће сазнати), више од 87 000 њих је пресељено у друге логоре, а само 3800 је преживело и дочекало слободу.

Нацисти су 1942. године протерали 7000 Чеха који су дотад живели у Терезину, оградиле га и претворили у гето за Јевреје. У њему су владали сурови услови, понекад је у њему било и по 90 000 Јевреја (уместо некадашњих 7000 Чеха), а како је било мало хране, само те 1942. од глади је помрло је 15 891 људи.

VI

Да бих направио једно од својих истински најбитнијих и најзрелијих дела – *Терезин* – вероватно сам морао да сретнем писца Арношта Лустига, човека који је требало два пута да добије Нобелову награду за књижевност, који не само да постаје мој нераздвојни пријатељ него и

писац либрета, извор мојих инспирација, анђео који је успео да као млади дечкић преживи пакао не само Терезина него и Аушвица, Бухенвалда, а на путу до плинске коморе у логору Дахау успева да побегне... Човек коме сам обећао да ћу направити Терезин... Човек који ме је до срца засмејавао, који ме је научио да људима треба праштати (нипошто заборављати, јер то је страхан грех), а са собом Господину свом понети милосрђе и љубав у срцу. Ти његови бројеви на руци су се тако урезали у моје сећање, и та нестварна, доброћудна, мангупска фаца, и ти најстрашнији вицеви, које само Јеврејин сме и може да исприча... то је тај одказ људском роду, себичлуку, глупости и ниподаштавању свега хуманог и духовног.

Његови даљи рођаци су живели у Загребу и они су страдали у Јасеновцу, цела фамилија, нико није преживео... Једном ми је, у свом атељеу на Малој страни, одржао предавање о Сократу... Дечко мој добри!

Сократ је тврдио да све зло потиче од незнања... од незнања! То значи да сваки онај који чини зло, не чини га зато што је лош човек, већ стога што нема знање о добром. Онај ко поседује знање, неће чинити зло, свестан да ће га то напослетку одвући у тугу и очајање. Сократ је говорио да сваки човек има свог унутрашњег демона, односно глас савести који га одвраћа од зла и неистине. Једино добро је знање и једино зло – незнање.

Кад сам радио на Терезину, примарно је било то што сам најпре морао да прочитам све Арностове књиге које сам имао у библиотеци... Онда сам једног викенда боравио и спавао у Терезину. Шетајући тако Терезином, покушао сам да уђем као кроз времеплов, тако да сам, будући се у пола ноћи, сав у зноју од властитих кошмара, од страшне енергије у тој старој тврђави, схватио: Терезин, Јасеновац, Дахау, Аушвиц – све су то бране од пакла... врата најстрашнијих искушења људског рода, живих мученика који су подвргнути искушењу коме нема равна... места на коме се остављају кофери и све оно што се још може назвати човеком...

VII

Још као четрнаестогодишњи дечак, прочитао сам поему *Јама* Ивана Горана Ковачића, која ће, показате се то касније у мом животу, бити једна врста прекретнице у начину размишљања о људима, људској монструозности да почини злочине који су сâмо предворје пакла, можда и сâм пакао. То се толико дубоко урезало у моју душу, психу једног тинејџера, да ћу касније, на крају друге године ликовне академије, насликати триптих *Јама*, за који ћу добити велику награду за сликарство тадашње Чехословачке, а то моје дело, на моју велику радост,

налази се у Галерији Матице српске у Новом Саду. Моја велика и обимна истраживања, усмерена на откривање узрока те страшне мржње која је проузроковала толико најстрашнијег страдања српског народа, и један заборављени геноцид, и апсолутно одсуство сваког милосрђа – довела су ме увек до истог закључка: наредбодавац је увек далеко, ушущан у својој похлепи и жељи за апсолутном влашћу. Свакако не смео заборавити и једну велику похлепу локалних владара, који су увек само марионете и који тако слепо извршавају све наредбе.

На једном од многобројних путовања у Лондон, код своје породице, нашао сам већ тада, као млад момак, једну изузетну књигу, која је била забрањена деценијама, а зове се *Magnim Crimen*, аутора Виктора Новака – хронологију најстрашнијег злочина, припреманог деценијама, која до детаља објашњава тим најстрашним чињеницама и доказима како је и зашто настала НДХ, и где је и како настала та стравична мржња и припрема за ликвидацију српског, а онда и јеврејског народа, и та спрега и поданичка оданост између Мусолинија и Анте Павелића, коме је, у суштини, било свеједно што Италија узима комплетну далматинску обалу, сва острва и приобаља. Монструозност тог договора потврђена је и 17. маја, када је поворка од 16 аутомобила кренула за Рим све до Трста, где су се изасланици преместили у дворски воз. Свечано дочекана делегација, на челу са Павелићем, извршила је 18. маја две срамне издаје. Павелић је понудио и потписао да предаје круну Звонимирову династији Савоја, у стилу симболике вазалства и заклео се да ће искоренити до краја СПЦ и јеврејску заједницу. Као знак посебне пажње, Папа Пије XII прима комплетну делегацију НДХ у недељу навече, што се никада у историји Ватикана није десило. Комплетна тадашња домаћа и страна штампа, као и она западних демократија, видела је у овој приватној аудијенцији Павелића где га свечано дочекује почасна Швајцарска гарда и кардинал секретар, па је, као таква, заувек обележена као повреда папинске неутралности. Другим речима, крвави пир је могао да почне.

Блажени су жедни

У предвечерје Ускрса, после једног нестварног, прелепог и емотивног културног шока који су ми приредили Биљана и Бобо Ђуровић, одевши ме на извођење њихове монодраме *Надежда Петровић* у Културном дому на Врачару, после које једноставно нисам могао да дођем до ваздуха од узбуђења. Позвали су ме код себе кући на „последње пиће“... и Биља ми, онако благословена, емотивна и величанствена каква јесте, и поред велике исцрпљености и прехладе, каже: „Морам ти

прочитати једну песму из књиге наше младе песникиње Јелене Ковачевић – *Страдање...*” И десило се исто као пре 55 година: заблеск, удар у срце, мозак и душу... остадох нем, прикован у столици као кип коме се слива суза низ образ. Да не бих описивао, јер је немогуће описати те божије стихове, уместо тога преписаћу вам исказ деветнаестогодишњег усташе Јосе Орешковића партизанима, ухваћеног и осуђеног на смрт 1942. године, о дешавању у концентрационом логору Слана на острву Пагу.

„Као ђак госпићке гимназије, ступио сам 1939. године у вјерску организацију *Крижари*, гдје сам слушао предавања против Срба и комуниста. Одмах по расулу југославенске војске ступио сам у усташе. Са још неким Госпићанима одређен сам у логор Слано на отоку Пагу... био сам запањен кад сам видио како муче оне људе. Спавали су под ведрим небом у жици. За храну им нису давали ништа осим сланих риба, али им воду нису давали и многи су полудјели од жеђи. Једном нам је наређено да нову скупину заточеника одведемо на море, поубијамо и убацимо у 'рупу' (отвор који је водио директно до мора тако да би лешеве, неке чак и полуживе, однело море)...

Кад год је дошао Лубурић, а он је често долазио, увек је започињало масовно клање. Кад ме је Лубурић извео пред строј, донијели су двоје мале двогодишње дјеце. Једно је дијете предао мени и наредио да га закољем. Када сам одговорио да не могу, он је извадио нож и заклао га преда мном рекавши: 'Ево, овако се то ради.' Мени се од дјечије крви завртјело у глави. Тада је Лубурић викнуо да дигнем десну ногу. Кад сам то учинио, он је под ногу ставио оно друго дијете и заповиједио: 'Удри!' Кад сам ударио ногом и згњечио дјетету главу, Лубурић ме је потапшао по рамену и рекао: 'Браво, бићеш ти добар усташа!'"

VIII

У свему том страдању, које се граничи са лудилом, ипак морам да споменем и прелепе моменте са Далматинског приморја, а на то ме је инспирисала моја Јагода Бујић, која ми је и скренула пажњу на ову информацију. Мало ко се данас сећа да је чувена Сплитска рива носила име Мајора Стојана Трнокоповића, хероја, ратника из три претходна рата (два балканска рата и Првог светског рата).

Пред бројним окупљеним грађанима Сплита, далеке 1922. године, свечано је откривена спомен-плоча на риви, чији је текст заплускивало немирно море! На тој плоча је писало: „Нека се знаде да је на 20. 11. 1918. године, за регенције Александра Карађорђевића, храбра војска краља

Србије Петра I, под вођством мајора Стојана Трнокоповића на овај пристан победоносно ступила. Поздрављена од целокупног народа и грађанства Сплита.“

Тако је обележено сећање на онај 20. новембар 1918. године – у знак захвалности што је паробродом „Алмиса“ на риву стигао 1. батаљон XIII пешадијског пука српске војске „Хајдук Вељко,“ доносећи собом и дуго жељену слободу. Са лађе је на обалу први ступио мајор Стојан Трнокоповић, командант батаљона, поздрављен бурним овацијама окупљених Сплићана. Ускоро, за три дана, у помоћ му стиже и артиљеријски дивизион мајора Павловића, који је брзо распоредио топове на борбене положаје. Уз велику и свесрдну помоћ и сарадњу са самоорганизованим одредом народне гарде, неколико дана су чували градску управу, спречавајући крађу и пљачку у тренутку смене аустроугарске власти. Али, најбитније од свега – спречили су покушај сплитских талијанаша да преузму локалну управу, јер су чекали да се у Сплиту искрца италијански експедициони корпус, чији је долазак храбрим маневром претекла српска војска.

За време Мирка Бујића, Јагодиног оца, великог Хрвата, Југословена, патриоте који је прво био градоначелник Сплита, а после и бан Приморске бановине, у децембру придружује се и прелепи споменик–светионик, јединствен на целокупном јадранском приобаљу. Тај део је назван Гат краља Александра јер је ту при-

стао разарач „Дубровник“ када је из Марсеја вратио тело убијеног краља. Јагодин отац, велики бан Мирко Бујић, први је дочекао посмртне остатке краља Александра и организовао комплетан транспорт посмртних остатака до Београда.

Зашто све ово пишем? Управо зато да схватимо како све треба гледати у ширем контексту збивања, јер историја и догађаји у њој морају да нас уче да се ништа не догађа случајно, и да не смемо и не можемо судити народу, можемо само појединцима... а милосрђе, праштање – не заборав – мора да буде једини пут који ће нас водити у будућност!

IX

Страх од тематике, који се јавља код многих ликовних уметника, као и уметника који раде са другим медијима, јако је вешто маскиран псеудозабринутосту за квалитет уметничког дела, као и за уметничку индивидуалност, а у ствари је то страх од задатака за које треба имати далеко више снаге, умећа, образовања, жртве и, пре свега, огромног рада. За ово монументално платно дужине (висине) преко пет метара а ширине метар и по, где је кључна људска фигура и њен умирујући момент у пропадању кроз ту страшну рупу, они у ствари постају блажени као жртве монструозности једног времена и одлазе у рај своје створитељу...

Док је античка уметност целу природу алегоризирала у човечјој фигури, дотле је у савременој уметности човек разумљив само у свези са природом која га окружује. Онда је човечја фигура значила све, данас се она схвата само као један сићушни део универзума, а мени је дошло да сликам античку трагедију, рат цивилизација и богова, с тим да те фигуре морају поново ићи у први план, да својом драматичношћу морају да изазову емоцију... Такође, два чисто формална момента, волумен и простор који сам хтео да дочарам, тај страшни моменат пропадања... Ја, који сам одрастао на лепоти српских средњовековних фресака, које су махом дводимензионалне, декоративне, са једним од најлепших колорита на свету који сам видео, фигуре које су непластичне, такорећи бестелесне, постављене, развијене су у равни без дубине, само по закону симетрије, али на другу страну, божије благословености у лику и нежности израза. Овај либрето ове трагедије ме је натерао да слику развијем органски и у дубину – као никад пре тога. Поставио сам тродимензионални простор у којем сам распоредио лебдеће фигуре несретника, које имају свој волумен, своју пластику, које лете и пропадају у вечност. Много ми је у томе помогла и моја окруженост чешким бароком, који је тежак, драматичан, таман, налик узбурканом олујном мору, са својом монументалношћу. Чини ми се да је тај спој моје српске генетике и детињства и мог средњоевропског образовања и сликарске технике, дошао да изражаја управо у овом делу – спајањем моја „два света“ у један израз, једног Пеђу.

Уметност се може делити на рационалистичку и ирационалистичку, али поступак сваке уметности ипак је ирационалан. Писати, сликати, уопште стварати, да би се самим чином стварања стекла извесна моћ над свим оним што се указује као кобно, непријатељско и немилосрдно, моћ или, можда, илузија моћи; стварати да би се по обличју човечје жеље и фантазама (фантазије) створио један ефемеран, али у вечности магновења довољан, митски и симболичан свет или знак, сигнал тог света из којег би се без понижења могло гледати на свет ругобе и фаталности, опет са надом да ће из тог ужаса произићи милосрђе и нада за спас људства – све то значи рад, стварање по црти најосновнијих захтева људског постојања, то значи стајати у усковитланом језеру оне кржаве спирале неотклоњивих питања која је сама – драма човека.

„Јасеновац, збогом, дјецо моја“, Филип Чучковић

Та моја велика „табла“ ликова који гледају кроз бодљикаву жицу тог „Пакла на земљи“, како су звали Јасеновац, дуго је сазрела у мојој глави. Хтео сам да то не буде обичан попис зверстава која су се тамо дешавала, али да има лични печат једне велике личне туге која више никоме никад не сме да се деси... та есенција зла, небожанске мржње и језивог систематичног убијања и решавања коначног питања Срба, Јевреја и Рома, која је иста, идентична свуда у свету, само су у питању други народи и друга територија, та мантра убијања, клања и нестајања, то опајање зла које је људима тако својствено кроз миленијуме.

Као централну поставу узео сам деду моје драге Олге Чучковић, једног племенитог, доброг, вредног и богатог Србина, Херцеговца из Требиња, Филипа Чучковића, оца шест синова и једне ћерке, лепотана, и супруга прекрасне жене Ане, који је био познат само као добротвор, одани пастир својој вери, народу и пријатељима свих вера и националности у Требињу.

Једног дана само су дошли по њега, убацили га у камион, и остало је само сећање, тужни осмех и речи које парају душу: „Збогом, дјецо моја“... Те речи – „збогом, дјецо моја“ – то ме је страшно погодило и дотакло, то су те речи које остају заувек међу потомцима, речи које је Олгин отац записао у свом дневнику, делу посвећеном свом драгом оцу (за потомство), речи које описују тај бол, страх и тугу што више никад неће видети лица својих најмилијих. Како несрећа никад не иде сама,

најстаријег сина, прелепог Милоша, заробили су италијански фашисти, затворили у Дубровнику у Ловрјенцу и недуго затим стрељали. Тек негде дуго после рата стигла је и писана потврда да је Филип Чучковић настрадао у Јасеновцу, комад папира који вам означава крај једног живота.

Ту ми се вратио у сећање и мој величанствени пријатељ писац, човек који је преживео два логора, Аушвиц и Бухенвалд, и буквално побегао дан пре сигурне смрти која га је чекала у гасној комори, Арност Лустиг, чији су бројеви на руци одсликавали ту стравичну опомену људима да пробају да схвате шта се то дешавало и шта се то непрестано дешава у свету. Његови рођаци, Јевреји из Загреба, страдали су сви до једног у концентрационом логору Јасеновац.

Знате, ја дубоко верујем да су, док причамо и стварамо дела која у себи садрже судбину тих људи – они вечно међу нама. Та моја лична срећа, где сам успео да „оживим“ Филипа Чучковића и вратим га његовој фамилији, нема краја.

Ликове на тој великој табли сам хтео да извајам да остану уклесани за вечност, а старе фотографије на њима да окарактеришу одређени лик, јер сваки уметник, укључујући и мене, са свим уметничким одликама, па и са религиозношћу својом (мени врло својствена особина) тежи увек посебном, личном, рецимо слободно и егзистичној, аналитичкој карактеризацији уметничког лика и дела. То је нешто што љубоморно чувам као свој лични печат и одказ за будућност.

Радећи на овој теми Милосрђа, схватио сам колико је уметничко стваралаштво – оригиналност, личност, стил, то није нешто што постоји ван општег живота и ван свих културних услова под којима ради један човек и живи један народ. Стварајући уметничко дело, уметник подиже у њему идеју и схватање човека и друштва. То су чињенице које су неминовне и реалне по питању уметности и њене манифестације у смислу друштвеног израза, који нам попут светионика у мору људске историје обасјава и показује путеве куда се крећемо... јер као што обликовани сирови уметников доживљај одражава једну друштвену стварност која се догодила или се догађа кроз једну индивидуалну психу, тако та обликована слика стварности може (и треба) да утиче на свест других људи, а преко њих на ту друштвену стварност у којој они живе и заузимају у њој одређено место. Мислим да је то и главни мото овог пројекта Милосрђа, та жеља да сви постанемо бољи људи. Знам да то делује помало утопистички, али то је та суштинска потреба данашњег човека који страховито убрзава и престаје да мисли и да осећа.

Намерно сам на крају оставио две кључне слике овога целог пројекта: Милосрђе Алфонса Мухе и моје Милосрђе, које је настало као инспирација на истоимено дело великог Алфонса Мухе и моју вечиту тежњу да упозорим свет, људе око себе, на једну трагичну, апокалиптичну будућност која нам долази ако не променимо свој наратив. Порекло моје, вековима нестварно образоване породице, дубоко културно наслеђе и заједништво које се непрекидно и природно надовезивало генерацијама, упркос свим страшним трагедијама и болним ранама које је живот наносио мојој породици, па и мени самом, уз дубоку религиозност у њеном најлепшем и најплеменитијем светлу, омогућило ми је да синтезу својих мисли и осећања претворим у уметничко дело.

Инспирација, тренутак инспирације потпомогнут либретом, постао је тако нешто свето и неприкосновено у мом стварању – звезда водиља у бескрају безличних идеја милиона стваралаца широм планете. Увек сам тежио да мој уметнички израз непогрешиво следи моје унутрашње ја уз велику покору и чување тог мог „дечјег“ откровењског карактера, непогрешивост сна, и маште... јер онда је та инспирација била оправдана својом временском јединственошћу, немогућношћу да се тај јединствени тренутак понови, и зато увек са собом носим свој блокчић, диктафон, или само ментални запис једне идеје.

У мени напоредо живе два дијаметрална света осећања, на којима су изграђена два моја велика света. Осећање пролазности свега и оно есенцијално, а то је осећање привре-

заности за живот. Прво је увек било основ религије, а друго основ уметности, односно уметничког израза.

У њима сам нашао канале кроз које сам изразио своја битна наслућивања о свету, која су примарно доминантна на овом пројекту *Милосрђа*. Оба та моја света, која су произашла из моје жудње и мојих страхова и стрепњи у земаљском животу, дају се окарактерисати као моја тиха уметничка и духовна жеља ка бесмртности мога уметничког дела. Можда звучи нарцисоидно, али још као мали дечко сам осећао и знао да ћу себе надживети својим делима. Осећање пролазности нашло је своје језгро (или корелат) у жудњи за вечитим трајањем. Мисао о бесмртности рођена је под притиском бола због пролазности ствари. Она се јавила не толико из потребе за проширењем позорнице на којој се одиграва људски живот, колико из свести да је животу потребан ослонац ван самога живота, да не би због пролазности ствари била изгубљена равнотежа живота. Вера у бесмртност јесте одговор на глад и жеђ људског срца које се не мири с пролазношћу и нестајањем оног што је људском срцу најдраже. Ту сад долазимо до оног кључног момента где ја та глад нашла свој израз у религиозном сазнању, у којем је мисао о бесмртности пречачена, пренесена у други ванземаљски свет, чија су врата то чудесно слово – *милосрђе*.

Читајући *Јеванђеље по Матеју* да бих боље схватио ту истинску вредност и подстатно значење *Милосрђа*, нашао сам део који ме је дубоко инспирисао приликом тражења себе самог и либрета за моје *Милосрђе*. Пренећу вам само делић текста где је, можда, кључ ка разумевању речи и чина *милосрђа*:

„Беседа на гори у *Јеванђељу по Матеју* настаје након почетка Исусовог јавног подучавања. Гора се може сматрати новом Синајском гором на којој Христ, нови Мојсије, нуди свој 'закон'. Претходно поглавље говори о мноштву људи које је почело да следи Исуса и коме је Он преносио своја учења. Овај говор је заправо био предат ученицима, растућој заједници, онима који ће се касније назвати хришћанима. Он уводи *Царство небеско*, које је главна срж Исусове проповеди, у ком блаженства представљају програмски манифест, поруку спасења – 'синтезу целе Радосне вести која је откровење Божије спасоносне љубави.'

Благо милосрднима, јер њима ће бити исказано милосрђе.

Шта је милосрђе? Ко је милосрдан? Израз је изведен из речи „блажен/и“, што значи радостан, срећан и такође поприма значење: бити благословљен од Бога. У тексту, међу девет блаженстава, ова је на централном месту. Оне не представљају само добра дела која се награђују, већ су праве прилике да се постане сличнији Богу. Милосрдни су они који имају срца испуњена љубављу према Њему и према браћи и сестрама, срца испуњена конкретном љубављу која стреми ка најмањима, заборављенима, сиромашнима,

према онима којима је несебична љубав потребна. Милосрђе је заправо једно од својства Бога, сâм Исус је милосрђе.

Благо милосрднима, јер њима ће бити исказано милосрђе.

Блаженства трансформишу и преокрећу најчешће принципе нашег размишљања. Она не представљају само утешне речи, већ имају моћ да промене срце, имају моћ да створе ново човечанство, она чине објављивање Речи делотворним. Неопходно је и да живимо блаженство милосрђа и према себи, препознајући потребу за изванредном, преобилном и неизмерном љубављу коју Бог има за свакога од нас. Реч *милосрђе* потиче од хебрејске речи *rehet* (*материца*) и изражава божанску милост без граница, попут мајчинске љубави према детету. То је 'љубав која не мери, обилна је и свеобухватна. Љубав која тежи ка узајамности, а то је и крајњи циљ милосрђа.' [...] Ако смо увређени или нам је нанета неправда, опростимо и биће нам опроштено. Ми треба први да будемо милостиви, саосећајни! Чак и када се чини тешким и смелим, запитајмо се, пред ближњима: како би се његова мајка понашала према њему? То је мисао која нам помаже да разумемо и живимо према срцу.“

XII

Желећи да ту величанствену мисао *милосрђа* пренесем на своје уметничко виђење и васкрсење те највеће идеје хришћанства, изабрао сам традиционални медиј: ручно прављен папир, угљ-креду, оловку, гумицу и четку направљену од специјалне камиље длаке. Желео сам да, инспирисан Алфонсом Мухом, останем у пољу традиционализма, јер ми је то тематски, духовно и, пре свега, стваралачки одговарало. Моје спајање појма традиције и традиционализма са појмом паралелног универзума, према Мухином делу рађеном пре више од једног века, дошло је сасвим случајно. У ствари, сем тематске, не постоји међу њима никаква дубља или нужна веза. Има традиције, то је баш она здрава, жива и животворна традиција у сликарској, односно у мом случају цртачкој техници, која је слободна и, као таква, ослобођена од сваке доктрине и доктринарства, омогућава један слободан израз мога духа, који је био кључ у стварању овог дела. Још је Леонардо написао у свом трактату да божанственост сликареве науке чини да се сликарев дух претвара у неку врсту божанског духа, јер он има слободну моћ да говори покољењима о различитим особинама разних живих бића, биљака, плодова и предела, усковитланих тела, ужасних места која изазивају страх код оних којих их гледају... јер то је та лепота и моћ цртежа као есенције првобитне сликарске технике, тај момент кад вучете линије

дугачке, моћне, кад спајате тело и дух преко сопствене руке у линију, а онда у уметнички израз. Линије имају своју филозофију, свој живот, овоземаљски и ванземаљски, у зависности од тога како се приближавају или удаљавају једна од друге, кроз међусобну интеракцију. На пример, линије које иду у шиљак својом тежином ка висини значе увек узвишеност духа. То су само елементи кретања линије, међутим, сложени спојеви линија дају и сложена естетичка дејства. Најзад долази до најсложенијих линија, линија човековог тела. Човек представља све. Он је симбол целе светске хармоније линија и у њему је све спојено. На том принципу се заснива целокупна јелинска скулптура, хеленска скулптура, а после и сви правци, да их не набрајам, у хришћанском периоду нове ере. Бесмислица је веровати да у стварању новог нема никакве узрочне везе са старим. Стваралачки акт је независан само у свом исходу, али док не дође до те границе која га детерминише, која га уобличава и конкретизује, он је само један процес у узрочној вези са старим.

Покушао сам да се на мом триптиху Милосрђе осети да пулсира цела трагична историја нашег народа, а опет да се кроз ту страшну борбу и те напаћене ликове огледа живот. Негација једне епохе треба да буде само негација рђавих вредности из те епохе и ранијих епоха, а не негација будућности и рушења на целој бесконачној линији живота. Хтео сам да спојим две епохе у један велики уметнички пројекат јер често се у историји дешавало, а дешава се и данас, да се једна школа са бестидношћу баци на ранију, као рецимо романтизам на класицизам. Зар се хришћанство није побунило на антику, да би се ипак у ренесанси цео сукоб завршио уношењем многих античких схватања у хришћанску уметност и књижевност?

Највиши уметнички споменици зато и јесу тако велики јер не одбацују прошлост. Они у своја здања стављају сваки ранији иоле успешан облик. Тако се иде у дубину, и у висину, и у ширину. *Било да живот ствара дух, или да дух производи живот, велика мисао се јавља само кад се све обухвати и кад се са свих страна види и осети. То је моје Милосрђе.*